

Artūras JUDŽENTIS
Vilniaus universitetas

1605 M. KATEKIZMO AIŠKINAMIEJI SAKINIAI

1. Įvadas

Straipsnyje nagrinėjami anoniminio 1605 m. katekizmo sudėtiniai prijungiamieji sakiniai su šalutiniais aiškinamaisias dėmenimis¹. Šis katekizmas yra seniausia mus pasiekusi rytinio senųjų lietuviškų raštų varianto knyga, todėl visapusiškas jo kalbos ištyrimas yra svarbus lietuvių istorinės kalbotyros uždavinys.

1605 m. *Katechismus aba pamokimas wienam kviaramgi kriksczonivy reykiamas*, išplėstasis Jokūbo Ledesmos (Giacomo Ledesma, 1524–1575) trumpojo katekizmo variantas (1573)², į lietuvių kalbą nežinomo asmens (ar asmenų) išverstas naudojantis anoniminiu XVI a. pabaigos vertimu į lenkų kalbą³ ir Mikalojaus Daukšos lietuvišku vertimu (1595). Palyginti nedidelį katekizmą sudaro 115-os psalmės vertimas, originali pratarinė, penki mokytojo ir mokinio dialogo forma nagrinėjamų poterių skyriai; be to, trumpas Jėzaus gyvenimo aprašymas „Penkiolika sąnarių gyvenimo Viešpaties mūsų Jėzu Christo [...]“ ir malda „Pro pace“, kurių nėra itališkame Ledesmos katekizmo originale, išpažinties pamokymai „Išsipažinimas žmogaus aliaidienos“ ir Dievo pagarbinimas, kurių nėra lenkiškame ir Daukšos lietuviškame vertimuose. Nagrinėjant katekizmo kalbą verstinį tekstą būtina palyginti su nežinomąjį vertėją (ar vertėjus) veikusiais ankstesniais Ledesmos katekizmo vertimais.

1605 m. katekizmo sudėtinio sakinio sintaksė dar beveik netirta. Eduardas Hermannas bene vienintelis išnagrinėjo ir sistemiškai, nors ir labai glaustai, aprašė šio šaltinio prijungiamųjų sakinių jungimo priemones (1912, 40–43).

¹ Plg. Ambrazas 1994, 668t. Sudėtiniam sakinyje jie užima daiktavardžiams būdingas pagrindinio veiksmažodžio argumentų pozicijas, todėl kartais dar vadinami daiktavardiniais (plg. Holvoet, Judžentis 2003, 115t.). Angliškoje literatūroje tokie šalutiniai sakiniai paprastai vadinami *nominal clauses* arba – pagal vaidmenį valdančiojo žodžio atžvilgiu – *complement clauses*.

² Daugiau apie jį žr. Michellini 2000, 259–260; 2001, 227–228.

³ Plg. Sittig 1929, VI.

Bendrieji lietuvių kalbos sudėtinio prijungiamojo sakinio raidos bruožai nušviesti Vytauto Ambrazo monografijoje (2006, 447–484).

Aiškinamieji 1605 m. katekizmo sakiniai straipsnyje nagrinėjami pagal modalinius (kitur dar vadinamus funkciniais⁴) tipus. Jų skiriama trys – konstatuojamieji, skatinamieji ir klausiamieji. Nagrinėjami daiktavardinių sakinių jungiamieji ir atliepiamieji žodžiai, sudėtinio sakinio dėmenų tvarka, tarinių gramatinė raiška. Siekiama nustatyti pagrindinius ir periferinius kiekvieno modalinio tipo atvejus ir palyginti juos su atitinkamais kitų senųjų raštų bei dabartinės kalbos sakiniiais.

2. Konstatuojamojo modalumo sakiniai

Konstatuojamuosiuose aiškinamuosiuose katekizmo sakiniuose vartojami jungtukai *jog* (7 atvejai) ir *kad* (12 atvejų).

2.1. Pagrindinis jungtuko *jog* vartosenos tipas 1605 m. katekizme – priešasties aplinkybės sakiniai. Aiškinamieji sakiniai su jungtuku *jog* vartojami katekizmo pratarmėje ir dviejuose pirmuose skyriuose (iki 26 p.). Jų atitikmenys ankstesniuose Ledesmos katekizmo vertimuose parodyti 1-oje lentelėje:

1 lentelė. **Ledesmos katekizmo 1605 m. vertimo aiškinamųjų sakinių su jungtuku *jog* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose**

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
šalutinis aiškinamasis sakiny	4	5
atitikmens nėra	3	2

Atitikmenų lenkiškame ir Daukšos vertimuose neturi originalios katekizmo pratarmės aiškinamieji sakiniai. Kitais atvejais Daukšos vertime pavartoti jungtukais *jog* ir (tik vienu atveju) *nes* siejami sakiniai, plg.:

M. Kadú min Téwu vnt gałwós / ródzia iog ánas irá pradziú kitú perłúnu Diewíftes / e fúnu vnt żywâto / iog ánas gêma ir eyt amžinay nûg Tewo 12₁₁₋₁₅ (Mo. Minédamas Téw[a] ant gałwós / iog iifłái yra pradzia kitú perłónu Diewíftes / o fúnu ant ðirdes / nes gêma ir eit amžinai nûg Téwo. 17₁₋₆; V. Włpominaiac

⁴ Plg. Labutis 1994 1, 64–71.

Oycá ná głowie / *iż* on iest początkiem innych PerŃon BoŃkich: á fyná ná żywoćie / *abowiem* Ńie rodźi y pochodźi wieczńnie od Oycá 12₉₋₁₃)⁵.

Lenkiško atitikmens neturi ir vienas katekizmo sakinys su atliepiamuoju žodžiu (žr. toliau). Kitais atvejais lenkiškame vertime pavartoti aiškinamieji sakiniai jungtukais *iż* ir *że*, retkarčiais – *abowiem*.

Šalutinis sakinys visais atvejais eina po pagrindinio. Postpoziciniai yra ir trys sakiniai su atliepiamaisiais žodžiais; du – iš pratarmės, vienas – iš antro skyriaus, plg.:

Tey žynáu gierey / *iog* io miłiŃta / ir Lietuway ir Źemáyciamus norédamas gierey padarit / abėietuy CatechiŃmu pėrgulde 3₁₅₋₄₂;

Tikiu tam *iog* / tuó pėrguldimu túliemus / inteykńiú 4₁₅₋₁₇;

*Mo. Kayp iŃmanay vntaru artykułu [...]? M. Teyp. Iog lúnus Diewo żywaty Ńwinciaufios Mariós / ne darbu žmogauŃ / bet galiby Dwafios Ńwintos praŃideio 25₁₉₋₂₆₆ (M. Kaipág iŃmanái / Gime iź Marios mergós? Mo. Teip' *iog* nė wėikału žmogáuŃ / bėt' wėikału Dwafios Ńwėtós págimde ii 33₃₋₈; M. A iákoź Ńie to Ńtálo? V. Nie Ńpráwa człowiecza / ále Ńpráwa Duchá Ńwiėtego 20₁₆₋₁₈).*

Aiškinamieji sakiniai su jungtuku *jog* valdomi episteminio modalumo predikatų *žinoti* ir *tikėti*, reiškiančių protinę veiklą ar psichinę būseną. Jų aiškinamoji funkcija artimai susijusi su priežasties reikšme. Jungtuku *jog* siejami ir veiksmazodžių *išsimanyti*, *rodyti* 'reikšti', žyminčių argumentų tapatumą, valdomi aiškinamieji sakiniai (žr. pacituotus pavyzdžius).

2.2. Šalutiniai sakiniai su jungtuku *kad* 1605 m. katekizme atlieka laiko, sąlygos ir priežasties aplinkybių funkciją. Antrame, ketvirtame ir penktame skyriuose jie vartojami ir sudėtinio sakinio pagrindiniams predikatams paaiškinti. Tokių daiktavardinių sakinių atitikmenys ankstesniuose vertimuose parodyti 2-oje lentelėje.

⁵ Lietuviški Daukšos pavyzdžiai cituojami iš leidinio Jakštienė, Palionis 1995. Jų lenkiški atitikmenys transliteruoti pagal Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą Jurgio Lebedžio kolekcijos fotokopiją (signatūra 2Le57).

2 lentelė. **Ledesmos katekizmo 1605 m. vertimo daiktavardinių sakinių su jungtuku *kad* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose**

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
šalutinis aiškinamasis sakiny	2	5
atitiktens nėra	10	7

Daukšos vertime penkis sakinius su jungtuku *kad* atitinka sakiniai su *jog*, tačiau net septyniais atvejais jame tiesioginių atitikmenų nėra. Lenkiškame vertime atitikmenų nėra net dešimčia atvejų, likusius sakinius atitinka šalutiniai sakiniai su jungtukais *iz* ir *ze*. Taigi santykio su kitais vertimais atžvilgiu 1605 m. aiškinamieji sakiniai su jungtuku *kad* skiriasi nuo atitinkamų jungtuku *jog* siejamų sakinių: dauguma atvejų jie neturi tiesioginių atitikmenų. Tai rodo jų autentišką vartoseną, ypač antrame katekizmo skyriuje.

Aiškinamuosius sakinius su jungtuku *kad* valdo tų pačių reikšminių grupių veiksmažodžiai, kaip ir sakinius su *jog*: psichinę būseną reiškiantis *atminti* ir gretinamų dalykų atitikimą žymintys *iš(si)manyti* bei *išsiguldyti*. Be to, aiškinamuosius sakinius su jungtuku *kad* prisijungia veiksmažodžiai *kalbėti* ir *byloti*, tačiau jie vartojami perkeltine prasme ‘reikšti’ ir priskirtini prie ekvavyvinių veiksmažodžių grupės, plg.:

Kú tey kálba beftas artykúlas. Iż ty áatys tielós darytu iz giwu / ir numirufiu. *Kad* lúnus Diewo / atays iz dungaus pafkuciaufioy diénóy 29₈₋₁₂ (*M.* Kaipóğ atais fúditų giwú ir numirufiú? *Mo.* Dieną lúdo / kuryii bus páftarooi / atais iz dagáus 37₂₀₋₃₈; *M.* A iákoż przybridzie łedżić żywe y vmárle? *V.* Dniá ładnego / ktory beđzie ná końcu świátá / przybridzie z niebá 23₃₋₇);

Kú tey kálba pirmas artykúlas: Tykiú ingi Dwáliú Bwintu? Było / *kad* mės tykime ingi Dwáliú Bwintu 30₁₉₋₃₁).

Visi aiškinamieji sakiniai su jungtuku *kad* yra postpoziciniai. Trys iš jų turi atliepiamuosius žodžius, kurie kituose vertimuose neturi atitikmenų, plg.:

M. Iligúldzia teyp / ir ifimano / *Kad* Iefu Chriřtas / irá funus Diéwo / tófia gálibes / tófia gieribes / tófia išminties / kurios ir Diéwas Téwas 24₁₂₋₁₆ (*M.* Káfų yra Jéfus Chriřtus? *Mo.* Yra lúnus Diewo teyp gális / teyp gėras teyp išmintingas kaip ir Téwas 32₁₋₅; *M.* A ktoż ieřt Jezus? *V.* Jeřt Syn Bogá Oycá / ták moźny / y ták madry / iáko y oćiec: 20₁₀₋₁₃);

atmindami vnt to / *kad* ánas yrá vnt wéydo Diéwo padarytas. 68₁₃₋₁₅ (atmîndami (minedami) / *iug* yra padarîtas ant' pawëiklô (ábrozo) Diéwo. 84₁₀₋₁₂; wfpomináiac / *že* iest ftworzon ná wyobrazenie Bofkie. 54₃₋₅).

Prie aiškinamųjų sakinių priartėja ir vienas jungtuku *jei* katekizme siejamas sąlygos šalutinis sakiny, plg.:

iéy kas daugefnio bus pridéto / iau tey negierey. 64₁₈₋₂₀ (iêi ká daugefn pridêlfi / tãi iau bus piktãi. 79₁₂₋₁₄; *iefl*i co wiécey przйдаß / tho iuž nie dobrze. 50₅₋₇).

Šio sakinio pagrindiniame dėmenyje pavartotas žodelis *tei* eina porinio jungtuko daliai neįprastoje antroje sakinio vietoje, todėl galėtų būti interpretuojamas kaip anaforinis įvardis, nurodantis visą šalutiniu dėmeniu reiškiamą propoziciją.

2.3. Aiškinamųjų konstatuojamųjų sakinių tyrimą galima apibendrinti tokiomis pastabomis. Ankstesni vertimai jungtukų *jog* ir *kad* vartosenai šio tipo sakiniuose žymesnės įtakos nėra padarę. Matyti tam tikras funkciškai sinonimiškų sakinių su *jog* ir *kad* pasiskirstymas: pirmieji vartojami katekizmo prartarmėje ir dviejuose pirmuose skyriuose, o antrieji – tik nuo antro skyriaus. Konstatuojamuosius aiškinamuosius sakinius prisijungia episteminio modalumo ir ekvatyviniai veiksmoždziai. Jie ikoniškai eina po valdančiojo veiksmoždzio. Atliepiamuosius žodžius tokie sakiniai turi tik retais atvejais.

3. Skatinamojo modalumo sakiniai

Deontiniai bei dinaminiai predikatai valdo skatinamuosius aiškinamuosius sakinius su jungtukais *adunt* (bei jo variantu *adant*, 13 atvejų) ir *idant* (16 atvejų).

3.1. Šalutiniai sakiniai su rytiniam senųjų lietuviškų raštų kalbos variantui būdingu jungtuku *adunt* dažniausiai eina tikslo aplinkybėmis. Rečiau jie turi aiškinamąją funkciją. Tokių sakinių rasta trečiame, ketvirtame ir penktame katekizmo skyriuose. Jų atitikmenys ankstesniuose Ledesmos katekizmo vertimuose parodyti 3 lentelėje:

3 lentelė. **Ledesmos katekizmo 1605 m. vertimo aiškinamųjų sakinių su jungtuku *adunt* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose**

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
šalutinis aiškinamasis sakiny	8	11
prielinksnio konstrukcija	1	0
atitiktens nėra	3	1

Daukšos vertime aiškinamuosius sakinius su jungtuku *adunt* paprastai atitinka to paties tipo šalutiniai sakiniai su jungtuku *idant* (jungtukas *adunt* Daukšos nevartojamas), o lenkiškame vertime – su jungtuku *aby* ir jo variantais, plg:

Mėldziamė / *adunt* Diėwas faugotú / ir ažuturėtu mús fawo ga[[y]bi / nųg múfu pagúndimu 44_{12–14} (*M.* O beštói ko [mėldziamė]? *Mo. Jdánt* Diėwas fáugotu / ir łtiprintu mus galíbė fawá / nė dūdamas impulł inų pagúndimus 55_{5–9}; *M.* A w bołtey co? *V. Aby* nam niedopusłcił vpásć w pokufy 34_{13–15}).

Nežinomojo vertėjo aiškinamieji sakiniai su *adunt* keturiais atvejais neturi atitikmenų lenkiškame vertime ir dviem atvejais – Daukšos vertime. Dar du šio tipo sakinius lenkiškame vertime atitinka tikslo aplinkybėmis einantys prielinksnių *ku* + naudininkas ir *dla* + kilmininkas junginiai.

Visi nagrinėjamojo katekizmo aiškinamieji sakiniai eina pagrindinio veiksmožodžio papildiniu. Šalutinis sakinyvisada ikoniškai seka po pagrindinio. Atliepiamieji žodžiai šio tipo šalutiniams sakiniams nebūdingi. Rastas tik vienas sakinyvis su atliepiamuoju žodžiu einančiu parodomomojo įvardžio *tas* kilmininku klausiamajame pagrindiniame sudėtinio sakinio dėmenyje, plg.:

toгу fáu iėpp' mėldi / *adunt* táu kałtes atláyftu / ir dungáus karalífytu duotu? 50_{14–17} (ar mėldi tu ia / *idánt* tau atłaiftú kałtés / ir dútú dagáus karalífte? 61_{15–18}).

Skatinamuosius sakinius su jungtuku *adunt* valdo deontiniai veiksmožodžiai *reikėti*, *melsti* 'prašyti' ir vertinamasis *derėti* 'tikti, būti skirtam'. Tokios pačios gramatinės sandaros, bet tikslo aplinkybėmis einantys šalutiniai sakiniai katekizme siejami su intransityviniais veiksmožodžiais (*melstis*, *ateiti*) arba su išstis propozicijas reiškiančiais pagrindiniais sakiniiais. Priklausomai nuo įtraukimo į argumentų struktūrą net ir su tuo pačiu predikatu jungiamas šalutinis sakinyvis vienu atveju gali eiti papildiniu ir laikomas aiškinamuoju, o kitu atveju eina tikslo aplinkybe ir skiriamas prie adverbialinių, plg.:

kiekwienami Sakrámenti / dūftifi milifta Diėwo. Tyktay rėikie *adunt* šwintay uiuos priimtumbime. 78_{10–13} (kiekwienamė Sakramėntę dūftis / múmus małone Diėwo / drin' kokio įpacžio dáikto. Bať rėikia iūs wėrtái priimt. 95_{6–10}; w káždym Sákramėncie bywa nam dawaná łaská / dla iakiey ofobliwey rzeczy: ále ie trzeba godnie przyiác. 64_{3–6});

Mo. Kiek reyke dayktu krikščioniuy / adunt pažinis Diewu / intektu ľawo gawan / ir ižganiman? 14_{17–20} (M. Kiek daiktu yra krikščõni reikáligu idant igitú gála ľawá idant butú ižganitas? 21_{17–22}; M. Wiele rzeczy Chrześcijáninowi iest potrzebnych / áby doľtapil końcá ľwego áby byl źbáwion? 15_{19–22}).

Vis dėlto ribos tarp aiškinamųjų ir adverbialinių sakinių nėra ryškios dėl kai kurių veiksmažodžių argumentų struktūros neapibrėžtumo. Toks, pavyzdžiui, yra veiksmažodis *melstis*: Nijolė Sližienė (1994, 419) finityvą (tikslu aplinkybės funkciją) laiko jo argumentu (fakultatyviu palydovu), tačiau kai šis veiksmažodis turi išreikštą kitą fakultatyvų argumentą – adresatą, finityvas tarsi išslysta iš jo įtakos lauko. Plg. sudėtinį sakinį su adverbialiniu (tikslu aplinkybės), o ne aiškinamuoju (papildinio) laikomu šalutiniu dėmeniu:

meldžinos [sic!] Diėwuy / *adunt* mán atľayftú 56_{11–12}.

Nagrinėjamiems aiškinamiesiems sakiniams artimi sakiniai su tapatumo santykį tarp gretinamų dalykų žyminčiu (ekvatyviniu) veiksmažodžiu *išsimanyti*. Šis veiksmažodis katekizme vartojamas tiek su jungtuku *adunt* siejamais skatinamaisiais, tiek ir su jungtuku *įog* siejamais konstatuojamaisiais sakiniais, plg.:

Sźwiľkis wardas tawo. Káyp tay ifimáno? Ifimáno. *Adunt* butú ľwýftas / ir gárbintas wardas ió nųg wiľfú žmoniú 41_{13–20} (Sźweľkiś wárdas táwo. M. Kaip tatái iľmánoš? *Mo. Jdaut* butú ľwéťas / ir gárbintas wárdas io / nųg wiľfú žmoniú 52_{1–6});

Mo. E ľwincziáulias ifikunimas káyp ifimáno žinkľy kriźáus? M. Ifimáno *ióg* funus Diėwo tápis žmogúm žywati ľwincziáuliós Ponnós Mariós / atpirko mús vnt kriźiaūs 12_{19–13}).

Veiksmažodžio *išsimanyti* valdomi šalutiniai sakiniai taip pat galėtų būti laikomi aiškinamaisiais, panašiai kaip veiksmažodžių *būti* ‘reikšti’ arba *reikšti* reikalaujami sakiniai. Sudėtiniame sakinyje jie eina predikatyvu.

3.2. Rytietiško jungtuko *adunt* variantas *adant* rastas tik viename aiškinamajame 1605 m. katekizmo šalutiniame sakinyje. Jis valdomas deontinio psichinę būseną reiškiančio veiksmažodžio *viltis*, plg.:

Kú žmogús dáro prádžioy Pôťeraus [...] Pakil' ľawo Ёirdi Wiefźpatieľp' Diewoľp' / žėmindamaľ / ir wildamaľ / *adant* tikráy meľftús. 39_{13–19} (M. Kas toia pirmoia wiekiaś dalõia [...] Mo. Paľfikėľa Ёirdis múľu Wiefźpatieľp' Diewoľp' su nuźėminimu / ir tikėimúsi / *idant* paľkui to gerėus meľftúmbimes. 49_{7–15}; M. Co ľie w tey pierwśey cześci dźieie [...] Podnośi ľie myśľ ku Pánu Bogu ź pokora y nádźieia *abyľmy* potym ľepiey prośili. 30_{19–31}).

Kaip matyti, Daukšos vertime jį atitinka jungtuku *idant* siejamas sakiny, o lenkiškame vertime pavartotas jungtukas *abyśmy*. Šis pavienis aiškinamojo sakinio su *adant* atvejis galėtų būti redaktoriaus paliktas jungtuko *adunt* taisyms pėdsakas.

Anksčiau rytiniame raštų kalbos variante jungtukas *adant* du kartus pavartotas lietuviško 1589 m. hegzometro tikslo sakiniuose, plg.:

PAKVVIETIMAS LIETVVOS GIMINES, ADANT pati linkmindamos, wiefzpatie Karaliuy iiunciam Lietuwon, darytu Triumphu;

PAKVVIETIMAS WIESZPATES KARALIAVS, adant Sėniřna Lietuwós ineytu Triumphu.

Gerullis rašo (1930, 10), kad kituose raštuose šis jungtukas jam nežinomas.

3.3. 1605 m. katekizme vartojami adverbialiniai (tikslu ir padarinio aplinkybės) šalutiniai sakiniai su jungtuku *idant*. Gana dažnai sakiniai su šiuo jungtuku atlieka aiškinamųjų sakinių funkciją. Nagrinėjamame katekizme jie vartojami pramaišui su jungtuku *adunt* siejamais daiktavardiniais sakiniais trečiame, ketvirtame ir penktame skyriuose. Šių sakinių atitikmenys ankstesniuose Ledesmos katekizmo vertimuose parodyti 4 lentelėje:

4 lentelė. **Ledesmos katekizmo 1605 m. vertimo aiškinamųjų sakinių su jungtuku *idant* atitikmenys lenkiškame ir lietuviškame Daukšos vertimuose**

Atitikmenys	Lenkiškas vertimas	Lietuviškas Daukšos vertimas
šalutinis aiškinamasis sakiny	7	11
atitikmens nėra	8	4

Autentišką daiktavardinių sakinių su jungtuku *idant* vartoseną visų pirma liudija keli atitikmenų ankstesniuose vertimuose neturintys pavyzdžiai iš katekizmo pratarmės, plg.:

giedyde anis nuog mani / *idant* Lietúwiśkay butú pėrgulditas. 3₁₂₋₁₄;

łabáy didzey nuog io giedydziú / *idant* gieraús / ir tikriaus ii pėrgulditu. 5₄₋₇.

Be to, aiškinamieji nagrinėjamą vertimo sakiniai su jungtuku *idant* nežinomojo vertėjo dar keliais atvejais pavartoti tose 1605 m. katekizmo vietose, kuriose nutolstama nuo ankstesnių vertimų teksto, plg.:

meldziú ió *idant* detus wíffa tay kas túr bít daryta nŭg mány vnt' ió czéfties ir garbos 56₁₈₋₂₁ (páfkiriu iam [...] wíffa tai / kã turiú darit' ant' garbés / ir laupfes io. 69₅₋₈; ofiáruie mu [...] wbytko co mam czýnić ku świętey słuźbie iego. 42₁₃₋₁₅);

ne daridami ártymo giêriuy [...] priwertymu / *idant* ártymuý kás pikto butú padarita. 70₂₋₇ (nê darídami źalós nei wienámê turtê io [...] nei kôkia nor priźaftimi / nei wieno nêapgaudami / nê priwadźiodami źalólŭ kito. 86₅₋₁₂; áni czýniac ǂkody źadnemu w rzecźách iego [...] áni źadna przyczýnã nikogo nie podwodźac do ǂkody drugiego. 55₉₋₁₄).

Lenkiškame vertime aiškinamuosius sakinius su jungtuku *idant* atitinka sakiniai su *aby*, jo variantu *abysmy* ir *zeby*. Net aštuoniais atvejais atitikmenų jame nėra. Kaip ir sakiniai su *adunt*, visi sakiniai su *idant* eina po pagrindinių. Atliepiamųjų žodžių jie neturi.

Aiškinamuosius sakinius su jungtuku *idant* prisijungia tų pačių semantinių grupių veiksmažodžiai, kaip ir sakinius su *adunt*: deontiniai *geisti*, *norėti*, su jais artimai susijęs verbum postulandi *melsti* 'prašyti', vertinamieji *derėti*, *padėti* 'tikti', *būti* (*ant ko*) 'tikti, būti skirtam' ir dinaminio modalumo predikatas *nedaryti privertimų* 'leisti'.

3.4. Apibendrinant daiktavardinių skatinamųjų sakinių tyrimą galima padaryti tokias išvadas. Šio tipo sakiniuose be aiškesnių dėsningumų vartojami jungtukai *adunt* ir *idant*. Be to, viena kartą pavartotas jungtuko *adunt* variantas *adant*. Nuo ankstesnių Lėdesmos katekizmo vertimų jų vartoseną nepriklauso. Aiškinamuosius skatinamojo modalumo sakinius prisijungia deontinio, dinaminio ir vertinamojo modalumo veiksmažodžiai, taip pat ekvatyvai. Visi šio tipo sakiniai eina po valdančiojo veiksmažodžio ir paprastai neturi atliepiamųjų žodžių.

4. Klausiamojo modalumo sakiniai

1605 m. katekizme vartojami klausiamojo modalumo daiktavardiniai sakiniai su jungtuko vaidmenį atliekančia dalelyte *gu* ir santykiniais įvardžiais beirieveksmiai.

4.1. Postopozicine dalelyte *gu* katekizme jungiami du aiškinamieji sakiniai. Jie valdomi kalbėjimo veiksmažodžio *sakyti* ir eina tuoj po jo, plg.:

Pamiľakay effigu tu krikłczõnis? 6₁₁₋₁₂ (Sakai mañ efsigu tu krikłczõnis? 9₁₀₋₁₁);
A ieltes ty Chrześcijáninem? 8₉₋₁₀);

Pamiľakay turimêgu mes kitu. Pafweykinimu Pánnos Mariõs? 51₉₋₁₁.

Abiem atvejais pagrindinis dėmuo skatinamojo modalumo (veiksmožodis liepiamosios nuosakos). Vienas aiškinamasis sakinytis turi tiesioginį atitikmenį ankstesniame Daukšos vertime (lenkiškame tekste – tiesioginis klausimas), o antrasis neturi atitikmenų nei Daukšos, nei lenkiškame tekstuose. Tai patvirtina aiškinamųjų sakinių su dalelyte *gu* vartosenos autentiškumą.

Jungtuku einanti dalelytė *gu* gali sieti ir prijungiamojo sąlygos sakinio dėmenis⁶. Vienas toks sakinytis rastas ir nagrinėjamame šaltinyje, plg.:

nórigu adunt butú darbáy Diéwu mieli / tur' bít dariti fu Małony. 59₄₋₆ (túrigu bít Diewieþ miełais / tad' priwalú to / idánt' iþbéitú iþg' męiłes. 72₁₄₋₁₇; máiali býc v Bogá płátne / tedy trzebá tego / áby pochodþily 3 miłósci 45₇₋₉)

Šalutinis sąlygos sakinytis eina prieš pagrindinį ir yra nefaktyvus. Tokią dalelytės *gu* vartoseną šiuo atveju galėjo lemti (ar bent palaikyti) Daukšos vertimo atitikmuo (taip pat vienintelis katekizme), kuris savo ruožtu buvo veikiamas lenkiško teksto.

4.2. Kiek dažniau aiškinamieji nagrinėjamojo katekizmo sakiniai jungiami įvardžiais *kas* (3 atvejai) ir *kuris* (3 atvejai).

Ryškę klausiamąjį modalumą turi įvardžiu *kas* siejami ir be atliepiamųjų žodžių vartojami aiškinamieji sakiniai. Jie valdomi kalbėjimo veiksmožodžio *sakyti* ir žinojimą, suvokimą reiškiančio veiksmožodžio *išmanyti*, plg.:

Mo. Sákaymi wel / *kas* tay irá Iefu Chriřtas? 8₁₆₋₁₇ (M. Sakikię mań / *kas* tatái yra Jėfus Chriřtus? 12₅₋₇; M. A Chryřtus kto ieřt? 9₂₀).

Mo. Er iþmanáy *kas* tay þwinciaúfia Treyce? 17₁₄₋₁₅ (M. Kaę tu iþmanái per þwęcęúfiá traiceę. 25₁₄₋₁₅; M. Coę rozumieþ przez nařwiewta Treyce? 18₁₃₋₁₄).

Visais atvejais šalutinis sakinytis eina po valdančiojo veiksmožodžio ir atlieka sintaksinį papildinio vaidmenį. Pagrindinis sakinytis yra skatinamojo (kaip pirmame pavyzdyje) arba klausiamojo (antrame pavyzdyje) modalumo.

Aiškinamieji sakiniai su įvardžiu *kuris* taip pat vartojami be atliepiamųjų žodžių. Jie valdomi kalbėjimo veiksmožodžių *sakyti*, *tarti*, *byloti* ir sudėtiniam sakinyje eina papildiniu, plg.:

Mo. Sakaymię dabár *kurié* wel yrá reykiami dayktay krykfczoniuy? 57₈₋₁₀ (M. Kuriřłái yra tręcias dáiktař krikfczińi priwalúř? 70₁₋₃; M. Ktora ieřt tręcicia rzecę chřeřciáninowi potrzebna? 43₄₋₅);

⁶ Apie sąlygos ir klausiamųjų sakinių sąsajas Daukšos postilėje žr. Drotvinas 1958, 127–128; 1967.

Kám gi biłóme: *kuris* efi Dungguofú? 40₁₇₋₁₈ (*M. Kámuğ tad biłómé kuris éłfi dagúłé?* 50₁₆₋₁₇; *M. A cžemuž tedy mowiemy ktorys iefł w niebiesiech?* 31₂₀₋₂₁).

Kaip matyti iš pacituotų pavyzdžių, pagrindinis tokių sudėtinių sakinių dėmuo yra skatinamojo arba klausiamojo modalumo. Ankstesnius vertimus šių sakinių sandara atitinka tik keliais atvejais.

4.3. Aiškinamųjų klausiamojo modalumo sakinių surieveiksmiais 1605 m. vertime rasta nedaug. Juose jungiamųjų žodžių vaidmenį atliekarieveiksmiai *kaip* (1 atvejis), *kiek* (3 atvejai) ir *kodrin* (1 atvejis).

Vienintelis eliptinis aiškinamasis sakinyssurieveiksniu *kaip* pavartotas *Prabilyje*, taigi neturi atitikmenų kituose vertimuose:

kúris iau pirma to búo perguldítas / ir ne žynáu *kayp* nugaybyntas. 4₁₃₋₁₅

Sakiniai surieveiksniu *kiek* pavartoti ketvirtame ir penktame Katekizmo skyriuose kaip įvardiniai bažnyčios įsakymų, didžiųjų nuodėmių ir gerų darbų sakiniai. Tik vienas jų turi tiesioginį atitikmenį Daukšos vertime, lenkiškame tekste atitikmenų visai nėra, plg.:

Sákaymi wel *kiek* yrá nufideimu wirefniu? 74₁₈₋₂₀ (lakai man dabár / *kiek* yra nūdemių / kurės álga marinancziomis? 91₁₋₄; powiedzże teraz siedm grzechow / ktore smiertelnymi zowia? 60₁₃₋₁₅).

Šie aiškinamieji sakiniai valdomi kalbėjimo veiksmažodžių *sakyti* ir *pasa-kyti*, pavartotų liepiamąja nuosaka.

Vienintelis aiškinamasis sakinyssurieveiksniu *kodrin* taip pat valdomas veiksmažodžio *sakyti*. Jis neturi tiesioginių atitikmenų kituose vertimuose, plg.:

Sákay mi *kodrin* žmogus nūg Diewo futwértas ir atpirktas? 14₈₋₁₀ (*MISTRAS. Kodrin Diewas padáre žmogu?* 21₇₋₉; *MISTRZ. Dla ktorego końcá / á ná co iefł człowiek łtworzony?* 15₁₀₋₁₂).

Pagrindinis sudėtinio sakinio dėmuo, kaip ir sakinių surieveiksniu *kiek*, yra skatinamojo modalumo.

4.4. Apibendrinant klausiamojo modalumo aiškinamųjų sakinių tyrimą trumpai primintina, kad visi jie vartojami be atliepiamųjų žodžių ir eina po klausiamojo arba skatinamojo modalumo pagrindinio sakinio. Juos valdo episteminio modalumo (paprastai *verba dicendi*) veiksmažodžiai. Ryški šių sa-

kinių sąsaja su savarankiškais klausiamaisiais sakiniais. Sudėtiniame sakinyje jie atlieka papildinio vaidmenį.

5. Išvados

5.1. Jungiamųjų žodžių vartojimas 1605 m. katekizmo aiškinamuosiuose sakiniuose glaudžiai susijęs su sakinio modaliniu tipu (žr. 5-ą lentelę).

5 lentelė. Ledesmos katekizmo 1605 m. vertimo aiškinamųjų sakinų modaliniai tipai ir jungiamieji žodžiai

Modalinis aiškinamojo sakinio tipas		
konstatuojamieji	skatinamieji	klausiamieji
<i>jog</i> <i>kad</i>	<i>adunt (adant)</i> <i>idant</i>	<i>gu</i> <i>kas</i> <i>kuris</i> <i>kaip</i> <i>kiek</i> <i>kodrin</i>

Kaip matyti, nė vienas jungiamasis žodis šiame katekizme nevertojamas skirtingų modalinių tipų aiškinamuosiuose sakiniuose. Jungiamųjų žodžių vartojimas dabartinės bendrinės kalbos aiškinamuosiuose sakiniuose kiek skiriasi (plg. Ambrazas 1994, 669–673). Konstatuojamuosiuose sakiniuose vartojami tie patys jungtukai *kad* ir *jog*, tik antrasis – siauriau ir rečiau. Klausiamiojo modalumo sakiniuose vietoj postpozicinės dalelytės *gu* vartojamos dalelytės *ar*, *bene*, *gal*, vietojrieveiksmio *kodrin* – *kodėl*. Labiausiai skiriasi skatinamojo modalumo sakiniai: tarminis jungtukas *adunt* bendrinėje kalboje nevertojamas, o jungtukas *idant* pasitaiko tik stilistiškai žymėtuose sakiniuose, – abu juos pakeičia iš konstatuojamojo modalumo sakinių išplitęs jungtukas *kad*. Taigi riba tarp konstatuojamojo ir skatinamojo modalumo aiškinamųjų sakinų dabartinėje bendrinėje kalboje išblukusi.

5.2. 1605 m. katekizme matyti aiškinamųjų sakinų modalinių tipų sąsaja su juos valdančių predikatų modalumu (žr. 6-ą lentelę):

6 lentelė. Dabartinės lietuvių kalbos daiktavardinių sakinių modaliniai tipai ir juos valdančių veikmažodžių modalumas

Valdančiojo veikmažodžio modalinis tipas	Aiškinamojo sakinio modalinis tipas		
	konstatuojamieji	skatinamieji	klausiamieji (be atliepamųjų žodžių)
episteminiai	x		x
dinaminiai		x	
deontiniai		x	
vertinamieji	x	x	
ekvatyviniai	x	x	

Episteminiai predikatai prisijungia konstatuojamojo arba klausiamojo modalumo šalutinius sakinius, deontiniai ir dinaminiai predikatai – skatinamuosius. Vertinamieji ir ekvatyviniai predikatai valdo konstatuojamuosius arba skatinamuosius šalutinius sakinius.

5.3. Aiškinamųjų sakinių jungiamųjų žodžių inventorius 1605 m. katekizme palyginti su kitais senaisiais lietuviškais raštais gana gausus (plg. 5-ą ir 7-ą lenteles).

7 lentelė. Mikalojaus Daukšos katekizmo (1595) ir Jono Jaknavičiaus išverstų evangelijų (1647) daiktavardinių sakinių modaliniai tipai ir jungiamieji žodžiai (plg. Judžentis 2002; 2004)

	Modalinis aiškinamojo sakinio tipas		
	konstatuojamieji	skatinamieji	klausiamieji
Mikalojaus Daukšos katekizmas	<i>jog</i> (<i>jeigu</i>)	<i>idant</i>	netirti
Jono Jaknavičiaus išverstos evangelijos	<i>jog</i> <i>kad</i> (pavienis)	<i>adunt</i>	netirti

Funkciškai nemotyvuotą jungtukų *jog* ir *kad* vartojimą konstatuojamojo modalumo aiškinamuosiuose 1605 m. katekizmo sakiniuose būtų galima paaiškinti tuo metu intensyviai vykusiu jungtuko *kad* plitimu iš semantinio (funkcinio) prijungimo sudėtinių sakinių (visų pirma laiko) į aiškinamuosius sakinius. Sunkiau paaiškinti jungtukų *adunt* ir *idant* vartojimą skatinamojo

modalumo aiškinamuosiuose sakiniuose. Pastarojo vartojimas daugeliu atvejų nepriklauso nuo ankstesnio Daukšos vertimo, todėl vien vidurinio senųjų lietuviškų raštų kalbos varianto įtaka jo vartojimo paaiškinti negalima. Jungiamųjų žodžių įvairovę nagrinėjamuose sakiniuose paaiškinti leistų ir prielaida, kad 1605 m. katekizmas yra ne vien vertėjo darbas, kad prie jo ranką yra pridėjęs ir koks redaktorius (ar redaktoriai)⁷. Abiem atvejais reikia papildomų 1605 m. katekizmo ir kitų rytinio varianto senųjų lietuviškų raštų tyrimų.

COMPLEMENT CLAUSES IN THE 1605 CATECHISM

Summary

The article deals with the complex sentences containing complement clauses in the 1605 Catechism. The anonymous translation of Ledesma's shorter catechism was carefully compared with earlier Polish (anonymous) and Lithuanian (Daukša's) translations, and with the corresponding sentences in Modern Lithuanian. Attention was paid to the syntactic structure of these sentences and to the relations between subordinators and the modal type of the complement clause, as well as between the main predicate and the complement clause.

The conclusion is advanced that there were no semantically empty complementisers in the language of the catechism investigated. Instead, we find subordinators reflecting different types of clause modality: the complementisers *jog* and *kad* are used in declarative complement clauses, *adunt* (sporadically *adant*) and *idant* – in imperative clauses and *gu*, *kas*, *kuris*, *kaip*, *kiek*, *kodrin* in interrogative clauses. In that respect complement clauses in the 1605 Catechism differ from the corresponding clauses in Modern Lithuanian, where the same asemantic subordinator *kad* (and *jog* in non-standard language) is used both in declarative and imperative clauses.

Furthermore, the semantic relationship between the modal type of complement clause and the main predicate is revealed. With verbs expressing epistemic modality the declarative or interrogative complement clauses are used. The imperative clauses are linked with the verbs, characterised by deontic and dynamic modality. The verbs of evaluative and equative semantics take declarative or imperative clauses.

The number of complementisers in the 1605 Catechism is relatively large. It particularly applies to the functionally unmotivated usage of the complementisers *jog* and

⁷ Dar plg. Zigmo Zinkevičiaus pastabas apie 1605 m. katekizmo kirčiavimo variantus (Zinkevičius 1975, 7t.).

kad as well as *adunt* and *idant*. The usage of *jog* and *kad* could be explained as spreading of the latter from temporal subordinate clauses. But the usage of the complementisers *adunt* and *idant* still remains unexplained. Such variety of linking devices is common in translations made by more than one author, or in edited writings. In both cases more thorough investigation of the catechism and other old Lithuanian writings is needed.

LITERATŪRA

Ambrasas Vytautas 2006, *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ambrasas Vytautas (red.) 1994, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Drotvinas 1958 – Леонардас Дротвинас, Условные конструкции (союзные) в Постилле Н. Даукши, *Kalbotyra* 1, 123–146.

Drotvinas 1967 – Леонардас Дротвинас, К вопросу о связи вопросительных и условных конструкций в древнелитовском языке, *Baltistica* 3(1), 57–60.

Gerullis Georg 1930, Litauische Hexameter von 1589, *Filologu biedribas raksti* 10, 9–12.

Hermann Eduard 1912, *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze*, Jena.

Holvoet Axel, Judžentis Artūras (red.) 2003, *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Jakštienė Vida, Palionis Jonas (par.) 1995, *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Judžentis Artūras 2002, Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) sudėtiniai aiškinamieji sakiniai, *Acta Linguistica Lithuanica* 47, 19–29.

Judžentis Artūras 2004, Šalutiniai daiktavardiniai 1647 m. evangelijų sakiniai, *Baltistica* 39(2), 259–267.

Labutis Vitas 1994, *Lietuvių kalbos sintaksė* 1–2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Michelini Guido 1991, *Le traduzioni dal latino di un volume lituano del 1600. Studio sulla lingua della Margarita theologica*, Potenza: Il Salice [Università degli Studi della Basilicata, Istituto di Linguistica 3].

Michelini Guido 2000, Daukšos katekizmo šaltinių klausimu, *Baltistica* 34(2), 259–261.

Michelini Guido 2001, Itališkas Ledesmos katekizmas *Dottrina Christiana*: Daukšos panaudoto lenkiško teksto šaltinis, *Acta Linguistica Lithuanica* 44(2), 227–250.

Sittig Ernst 1929, *Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Dausza und des Anonymus vom Jahre 1605*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sližienė Nijolė 1994, *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1: A–M*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Zigmas 1975, *Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas*, Vilnius.

Artūras JUDŽENTIS
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva
[arturas.judzentis@lki.lt]